

זמן ההמתנה בין בשר וחלב

הרב ינון אליה לוי

דין ההמתנה בין בשר לחלב

איתא בגמ' בחולין (קה ע"א) "אמר מר עוקבא : אנא, להא מלתא, חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא - כי הוה אכיל בשרא האידינא לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא, ואילו אנא - בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחריתא - אכילנא", עכ"ל. ומבואר מדברי הגמרא, שמעיקר הדין די בהמתנה בין סעודה לסעודה, ואילו אביו של מר עוקבא נהג להמתין מעת לעת בין אכילת בשר לחלב.

דעת הסוברים שדי בקינוח והדחה לאחר ברכת המזון

בתוס' (חולין שם ד"ה לסעודתא) כתבו "לאו בסעודתא שרגילין לעשות אחת שחרית ואחת ערבית, אלא אפילו לאלתר אם סילק השולחן ובירך מותר דלא פלוג רבנן". לפי דבריהם דין ההמתנה הוא רק באותה סעודה, אפילו אם ינקוט בדרכי נקיון מסוימות. וכתבו עוד (שם קד ע"ב ד"ה עוף), שמה שאמרו שיש להמתין מסעודה לסעודה, היינו אם לא נטל ידיו ולא קינח פיו, אבל אם נטל ידיו וקינח פיו, מותר לאכול מאכלי חלב מיד. וכ"כ רבינו זרחיה הלוי בעל המאור (לז ע"א בדפי הרי"ף), ושכן נהגו כל חכמי צרפת ונרבונא. וכן דעת רבינו תם (הובא בתוס' שם) ורבינו אליעזר ממיץ בספר היראים (ס' קמט ובריאים השלם ס' סג), והראב"י (ס' אלף קח), והאור זרוע (ח"א ס' תס), והרא"ה בספר בדק הבית (בית ג שער ד דף פו ע"ב). וכן הוא בהגהות אשר"י (פרק ח סימן ה). וכ"ה בהגהות מיימוניות (פ"ט הכ"ח) : [ג] "ר"י פי שאינו מדבר בסעודה שרגילין לעשות אחת שחרית ואחת ערבית אלא אפילו מיד אם סילק תכא ובירך מותר שלא חלקו חכמים ובסה"מ כתב דבריו ודברי רבינו המחבר שבעמוד. ור"ת אמר הא דאסר עד סעודה אחרת היינו אם לא קינח והדיח אבל אם קינח והדיח אפילו בהא סעודה שרי ע"ש בתוס' ובחדושי (מהר"ם) [הר' פרץ צרפתי] ע"כ. וכתב באיסור והיתר הארוך (שער מ אות ד) : ונהגו העולם להמתין (הג"ה) שעה אחת מכ"ד ליום אחר ברכת המזון ואוכל אז גבינה אפילו בלא קינוח וממתין השעה אפילו אחר אכילת בשר חיה ועוף, ע"כ.

דעת הסוברים שיש צורך לחכות שש שעות

אולם הרי"ף (דף לו ע"ב) והרא"ש (פ"ח ס' ה) פסקו, שיש להמתין שלא לאכול מאכלי חלב אחר סעודת בשר עד לסעודה אחרת, דהיינו שש שעות. וכן פסק הרמב"ם (סוף פ"ט מהל' מאכלות אסורות), וז"ל: מי שאכל בשר בתחילה, בין בשר בהמה בין בשר עוף, לא יאכל אחריו חלב עד שישהה ביניהן כדי שיעור סעודה אחת, והוא כמו שש שעות, מפני הבשר של בין השיניים שאינו סר בקינות, ע"כ. וכן פסקו הרשב"א (חולין קה ע"א ובתורת הבית בית ג שער ד דף פז ע"א) והריטב"א (קה ע"א) והמאירי והר"ן (דף לו ע"ב ד"ה אמר), והטור (או"ח ס' קעג, ויו"ד ס' פט), והארחות חיים (ח"ב עמ' שלה) בשם רבינו יהונתן. וע"ע בספר שיורי ברכה (ס' פט סק"ח).

ובשו"ע (ס' פט סעיף א) כ' וז"ל: אכל בשר, אפילו של חיה ועוף, לא יאכל גבינה אחריו עד שישהה שש שעות. ואפילו אם שהה כשיעור, אם יש בשר בין השיניים צריך להסירו. וכ' הרמ"א: והמנהג הפשוט במדינות אלו, להמתין אחר אכילת הבשר שעה אחת, ואוכלין אחר כך גבינה. מיהו צריכים לברך גם כן ברכת המזון אחר הבשר (ע"פ הארוך והגהות ש"ד), דאז הוי כסעודה אחרת, דמותר לאכול לדברי המקילין. וסיים הרמ"א, ויש מדקדקים להמתין שש שעות אחר אכילת בשר לגבינה, וכן נכון לעשות. וכתב המהרש"ל בים של שלמה (חולין פ"ח ר"ס ט), שכל מי שיש בו ריח תורה ראוי לו להמתין שש שעות. והפרי מגדים בשפתי דעת (סק"ח) כ', שאף מנהג האשכנזים להמתין שש שעות, ואסור לפרוץ גדר. וכן כתבו החכמת אדם (כלל מ ס"ג) והערוך השולחן (ס' פט ס"ז), ועוד אחרונים. הרי שיש לפנינו שתי שיטות, שמתוכן למדנו שלושה זמנים להמתנה בין בשר לחלב.

- א. כל שהוא בסעודה אחרת מותר מיד. ויש מן הסוברים בשיטה זו, שהצריכו המתנה של שעה אחת (ועיין בגר"א שם סק"ו שמצא לכך מקור מהזוהר).
- ב. יש צורך להמתין שש שעות.

ויש להוסיף, שמדברי הפרי חדש נמשך המנהג בכמה מקומות שאין ממתניים אחר הבשר אפי' בקיץ אלא שלוש שעות בלבד, שכי' וז"ל: ולענין דינא נקטינן כדברי המחבר שלא לאכול גבינה אחר בשר עד שישהה שש שעות. ומיהו לאו דווקא שש שעות כגון בחורף שהימים קצרים כל שאכל בשר בשחר מותר לאכול גבינה בסעודת הצהרים, וכן אם אכל בשר בחצי היום מותר לאכול בערבית אף על גב דליכא בין אכילה לאכילה אלא כמו ד' שעות בקירוב. וזה דבר מוסכם

לכולי עלמא, דהא לשון הגמרא [שם] הוי בהא סעודתא הוא דלא אכילנא לסעודתא אחרינא אכילנא משמע דמסעודה לסעודה שפיר דמי ולא קמפליג בין ימים קצרים לימים ארוכים אלא משמע כדכתיבנא, ע"כ. ואע"פ שהפרי"ח לא הרחיב את ההיתר אלא רק ארבע שעות בקירוב, אפשר שפירשו כוונתו על תחילת השעה הרביעית שהיא לאחר ג' שעות. וכ"כ בספר מזמור לדוד (לרבי דוד פארדו, בס' פט).

זמן ההמתנה לאחר אכילת בשר לקטנים לפי 'היוצאים ביד רמ"א'

בשו"ת חלקת יעקב (ס' פח, ובנד"מ ס' טז) אחרי שמחדש שלפי הרמ"א המתנת שש שעות הוי רק בתורת מנהג, והוי כדברים המותרים ואחרים נהגו בהן איסור דהוי כקבלו עליהם בנדר, ובקטן אין נדרו נדר. מסיק להלכה, שאם יש אפשרות לתת לקטן דברים אחרים שיהנה מהם במקום מאכלי חלב, יש למנוע ממנו את המאכלי חלב. אבל כשאין לו תאוה לדברים אחרים, פשיטא שאין איסור בדבר. ובסי' פט בסופו (ובנד"מ ס' יז), הוסיף לבאר שכל מה שהתיר הוא רק לעניין קטן פחות מט' שנים. ובח"ג ס' קמז (ובנד"מ ס' יח) כתב בסוף דבריו, שכל מה שהתיר לעניין קטן עד ט' שנים, ולמד זאת מדברי הכלבו שהובא בב"י (ס' תרטז) דבפחות מט' שנים אין מענין אותו ביוהכ"פ לשעות. וכל זה הוא התיר רק לאחר המתנת שעה, הואיל וברמ"א משמע שתופס שיטה זו לעיקר. וממילא בקטן ודאי שיש להתיר, עיי"ש.

ועיין עוד בשו"ת באר משה (ח"ח ס' לו, אות ד), שהעלה בנידו"ד שעד ג' שנים לא דקדקו חלב אחר בשר אפי' תיכף ומיד, רק ידיחו פיו כדי שלא יהיה מלוכלך מהבשר. ואחר ג' שנים התחילו לדקדק שימתין שעה, ואח"כ ב' וגי' שעות עד גיל שש. וגם בילד שאינו חלוש לא דקדקו הרבה אחר ג' שעות עד גיל תשע, שאז התחילו לדקדק מאד.

וראה עוד בשו"ת משנה הלכות (ח"י ס' צו), דמסיק כל ערום יעשה בדעת ואין להחמיר בחומרות על תינוקות וכש"כ לענין חלב אחר בשר כי צריך לחלב בכל עת. ולכן יבאר לו שאסור לאכול אותם יחד, ואח"כ לאט לאט ירגילוהו להפסיק קצת, וכשיראה שכבר נתחזק ויכול לסבול אז יחנכו לשעות כשאר כל אדם. ויש להוסיף סייעתא לכך, ממ"ש בספר לקט יושר שהעיד על רבו בעל התרומת הדשן, שנהג כהרמב"ם שבין אכל בשר בהמה ובין אכל בשר עוף היה ממתין ו' שעות בין סעודה לסעודה כשרוצה לאכול אחר כך גבינה. אבל אין להקפיד על הקטנים אם אכלו בשחרית בשר ובצהרים גבינה, אע"פ שלא שהו כשיעור שש לא

שעות. וגם אינו מוחה באחרים שאינם מדקדקים במעשים. אבל לבנו היה מוחה מיד שהיה בר מצוה, ע"כ. ומבואר שאע"פ שעל עצמו היה מדקדק להמתין שש שעות, מ"מ על הקטנים לא היה מקפיד אם לא שהו שש שעות.

זמן ההמתנה לאחר אכילת בשר לקטנים לפי הנוהגים כפסקי השו"ע

כל מה שכתבנו, אינו אלא לפי היוצאים ביד רמ"א. אמנם פש גבן לברוריה מה הדין לפי פסיקת השו"ע, שפסק מעיקר הדין שיש לשהות שש שעות. יש לדון האם לדבריו יהיה ניתן להקל בשהייה לצורך קטנים. הנה המאירי בסוגייתנו הביא דברי הפסיקתא רבתי (פכ"ה) שמבואר בה, כשביקש משה לכתוב את התורה לא היו המלאכים מניחים אותו, אמר להם הקב"ה מה אתם מקיימים את התורה, תינוק הגמול מישראל מקיימה יותר מכם, יוצא מבית הספר אם היה אוכל בשר אינו אוכל חלב עד שירחוץ ידיו מן הבשר, ואתם כשנשלחתם אצל אברהם הביא לפניכם בשר וחלב ואכלתם, שנאמר 'ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה' (בראשית יח), ע"כ. ומבואר שבקטן אין צריך להמתין אלא די ברחיצה. וממשיך המאירי לדחות ראייה זו בשני אופנים, א- אין משיבין בהגדות. ב-ה'היא בקטן נאמרה ודרך חנוך'. וממה שסיים בתירוץ השני, אפשר לדייק שלקטן בגיל חינוך ניתן להקל ולא להצריך שש שעות, אלא להסתפק בהבדלה בין בשר לחלב על ידי נטילת ידיים.

והביא עוד (המאירי שם) בשם יש מפרשים, שקטן אינו צריך להמתין שש שעות משום שאין בו כוח לשהות שש שעות וסעודותיו תכופות זו לזו, ועיכולם מהיר יותר משל הגדולים ומשום כך מקילים לומר שלא ליתן לקטן שיעור שש שעות, אלא כל שהפסיק בסעודה זו שאכל בה בשר, וקבע לאכול פעם אחרת מותר לאכול חלב אפילו בתוך שש שעות, שהרי לא הוזכר בסוגייתנו השיעור שש שעות אלא מסעודה לסעודה. ודחה דבריהם, הואיל ושנו מסעודה לסעודה והכוונה כשיעור הגדול שהוא שש שעות. ואם לא תאמר כן, נתת דבריך לשיעורין, שהרי בקטן השיעור יהיה פחות משש שעות. וסיים, שבקטן שאכל בשר עוף יש להקל שלא להמתין שש שעות, מפני שממהר הוא לעכל אותו.

ועל פי דברי המאירי הללו, כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ד ס' פד) להקל בבשר עוף בקטנים שלא יצטרכו להמתין שש שעות כשנצרכים הם לכך. וזאת על אף

שהמאירי הסכים שם לגמרי למנהג ספרד ע"פ שיטת הרי"ף והרמב"ם להמתין שש שעות מעיקר הדין¹.

ויש לצרף לכך מה שכתב מרן מלכא בעל היביע אומר (ח"ג ס' ג), שאחר שהאריך לדון בדין האם מותר לספות לקטן איסור מדרבנן. הוסיף להבהיר (באותו ז' שם), שכל מה שכתבנו (יביע אומר ח"א ס' ד) להתיר לקטנים מאכלי חלב אחר בשר תוך שש שעות, מיירי שאוכל מאכל חיוני לסעודה. אבל לחלק לתינוקות ממתקים ושוקולד שיש בהם תערובת חלב, בודאי שאין להתיר תוך שש שעות למאכלי בשר². ומ"מ במקום צורך אפשר להקל לקטנים, משום דאיכא ס"ס,

---

1. ויש להוסיף את דברי המאירי בספרו מגן אבות (סימן ט), שכתב להקל באכל בשר עוף שדי לו בשהייה מסעודה לסעודה אפילו בקירוב זמן. כל שסילק ועקר, הואיל והוא מתעכל בנקל ונפקע שם בשר מעליו. ונראה שהוא מיקל שם אף לגדולים במקום צורך (וע"ע במאמרו של רבי יעקב מאיר שטרן [קובץ מבית הלוי, תשנ"ה עמ' צג]).

2. ומיהו גם בזה יש מקום לחלק בין תינוק שהוא בר הבנה לתינוק שאינו בר הבנה. וכמ"ש האו"י (כלל מח ס"ח) וזת"ד, ולהאכילו בידיים אסור אפילו בדבר שאיסורו מד"ס... וה"מ בבר הבנה אבל בתינוק מייתי הסמ"ג מהירושלמי דע"ז דתינוק יונק מעכו"ם ומבהמה טמאה, ומביאין לו חלב מ"מ ואינו חושש לא משום שקץ ולא משום טומאה, ע"כ. ופירש האבני מילואים (ס' פב סק"א), דר"ל שמותר לתת לו מחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, שאיסורו מדרבנן, דרוב חלב טהור הוא. ובאיסור דרבנן דעת הרשב"א והר"ן שמותר להאכילו בידיים, ע"כ. וה"ה כאן כיון שאיסור דרבנן הוא בתינוק שאינו בר הבנה אין לחוש כלל.

והנה המג"א (או"ח ס' שמג סק"ב) אחר שהביא דברי האו"י הנ"ל לחלק בין תינוק בר הבנה או לאו. סיים, ועיין ביו"ד ס' פא ס"ז דמ"מ מזיק לתינוק, עכ"ל. וכ"ה בספר תוספת שבת שם. וכל זה הובא ביביע אומר (שם), אלא שכתב וז"ל: אולם הדבר פשוט דלא שייך כל זה אלא בדברים האסורים מחמת עצמם. אבל חלב אחר בשר שהמאכל מצד עצמו הוא היתר גמור לא שייך דין זה, עכ"ל. והוסיף להביא כראיה לחילוקו את מה שכתב בזה בספר שערי דעה (יו"ד ס' פא סק"ה), שהביא דברי הפר"ח שכי, דאע"ג דקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו היינו מעיקר דינא, ומ"מ יפרישהו מפני שמזיק לו בזקנותו, שגורם לו טבע רע, וסופו לצאת לתרבות רעה. ולפי שבזמן הזה אין נזהרים בעניינים אלו, רוב הבנים יוצאים לתרבות רעה, ורובן עזי פנים שבדור ואין יראת ה' נוגעת בלבבם וכו'. וכי על זה השערי דעה, ודבריו דא"ח שראוי מאד לזהר בזה. ואכן נראה דהיינו דוקא בדברים האסורים מחמת עצמם, אבל דברים המותרים מצד עצמם אלא שהזמן גורם לאיסור כחמץ בפסח, א"צ להפרישו, ע"כ. וע"ע בספר הוראה ברורה בביאור הלכה (ס"י פט ד"ה שש שעות), שהביא שם את דברי האו"י הנ"ל, והעיר בשם הרב בית מאיר והחכמת אדם לג

ספק כדברי הפוסקים דסגי בסילק ובירך, ושמה כדעת הרשב"א בתשובותיו (ח"א ס' צב) והר"ן (ר"ה דף לג ע"א) דשרי למספי איסור דרבנן לקטן. ובהליכות עולם (ח"ז עמ' מב), כתב להקל בזה לצורך ילדים קטנים עד גיל תשע או אף עד שנה קודם בר מצוה. וע"ע בספר ברוך השלחן (ח"ב עמ' יג אות כט), שהביא את דעת הרה"ג מאיר מאזוז שליט"א, שהקל בזה לילדים קטנים עד גיל שש. ומ"מ במקום שאפשר יש לסדר את הארוחות באופן שיעברו שש שעות בין אכילת הבשר לחלב, או לחפש תחליפים למאכלי החלב.

וזאת תורת העולה מן האמור, שגדול האוכל מאכלי בשר, בין בשר בהמה ובין בשר עוף, עליו להמתין שש שעות לפני שיאכל מאכלי חלב. ובדין קטן שלא הגיע למצוות, אזי אם מדובר בקטן עד גיל שלוש מותר מיד להאכילו חלב בלי לשהות כלל. ומגיל שלוש ומעלה, לנוהגים כשיטת הרמ"א ודעימיה יתחיל לחנך אותו בהדרגה, עד שיראה שכבר נתחזק ויכול להמתין שש שעות. ואילו לנוהגים כפסקי מרן המחבר, ישנם שני מנהגים: א-אף שהגיע הקטן לחינוך, יש להקל לאכול מאכלי חלב לאחר גמר סעודת הבשר, אם נטל ידיו וקינח פיו ובירך ברכת המזון ושהה שעה אחת לאחר אכילת הבשר. ועם השנים יוסיפו לו עוד שעה בכדי להרגיל אותו להמתנת שש שעות. ומכל מקום משהגיע שנה אחת לפני גיל בר מצוה ראוי לחנכו להמתין שש שעות. ב-כתב בשולחן ערוך המקוצר (ח"ד עמ' רמו), שהמנהג בקרב יוצאי תימן שתמיד ממתנינים שש שעות אפילו אם הקטן בן שנתיים. ומסיים: "מסתברא שזה מפני חשש שעלול לגרום לו בדרך הטבע טמטום לב רח"ל, הגם שאינו מאכל איסור ממש". וע"ע בזה בשו"ת שערי עזרא (ח"א ס' מג). כמו כן במ"ש בשו"ת יחווה דעת (ח"ז ס' קלד).

(כלל סו סע' ג) דהא דהתירו חלב נכרית ובהמה טמאה, אין זה משום שהתינוק אינו בר הבנה, אלא משום דסתם תינוק מסוכן הוא אצל חלב, ולעולם בשאר דברים אפילו אינו בר הבנה אסור. וכ"כ הרב המשני"ב בשער הציון (ס' שמג סק"ו). וכתב שאף המג"א שהעתיק דברי האו"ה, היינו למילף מינה דבאינו בר הבנה אין צריך להפרישו, אבל ודאי דאסור למספי ליה בידיים. ויש להוסיף עוד, מה שכתב הרשב"א בתשובותיו (ח"א ס' צב) שלא היקל בזה אלא באופן שהתינוק זקוק לזה מאד, וכמו שכתב שם וז"ל: ומה שהקשית מההיא דתינוק יונק (אחר כד' חודש שאסרו לינק), אינה, דלא יעלה על דעת להתיר איסור דרבנן בכדי שלא לצרכו של תינוק וכו', ויותר מכד' חודש א"צ להנקה והרי הוא לזה כגדול, ובכדי לא ספינן ליה איסור דרבנן, עכ"ל. ולכן הסיקו מכך, שגם לתינוק שאינו בר הבנה אין ליתן מיני מתיקה של חלב בתוך שש שעות לאכילת בשר.